

Adamec, Přemysl

Aktuální členění a generování vícezákladových vět

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1980, vol. 29, iss. A28, pp. 167-169

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100808>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PŘEMYSL ADAMEC (PRAHA)

AKTUÁLNÍ ČLENĚNÍ A GENEROVÁNÍ VÍCEZÁKLADOVÝCH VĚT

Při generování vícezákladových vět (tj. vět, jež jsou generovány ze dvou nebo více elementárních propozic) má aktuální členění zřejmě ještě komplikovanější a závažnější úlohu než při generování vět jednozákladových. Má totiž pravděpodobně podstatný vliv na to, která z elementárních propozic bude v průběhu generativního procesu rozvinuta v hlavní predikaci věty, a která naproti tomu bude ve své predikativnosti potlačena a modifikována v atributivní či jinou determinaci.

Vezměme např. věty

(1a) Autor uvádí zajímavé příklady.

Авторът привежда интересни примери.

(1b) Příklady uváděné autorem jsou zajímavé.

Примерите, приведени от автора, са интересни.

(1c) Příklady uvádí autor zajímavé.

Примери привежда авторът интересни. (буквално)

Budeme-li předpokládat větný přízvuk ve všech případech na posledním slově věty a nebude-li ve větě (1a) kontrastivní (u ostatních dvou vět to není v daném ohledu relevantní), pak bude aktuální členění těchto vět nejpravděpodobněji takové:

(1a) Autor (téma) uvádí zajímavé příklady (réma).

(1b) Příklady uváděné autorem (téma) jsou zajímavé (réma).

(1c) Příklady uvádí autor (téma) zajímavé (réma).

Gramaticky je komponent *zajímavé* ve větě (1a) jednoznačným přívlastkem, ve větě (1b) jednoznačným přísudkem (ovšem ve spojení se sponou *jsou*), kdežto ve větě (1c) je charakter tohoto komponentu rozporný — z hlediska formálně (resp. konstrukčně) syntaktického jde o přívlastek v distantní pozici (nikoli o doplněk — o tom svědčí to, že při překladu do ruštiny nepřijímá tento komponent instrumentální formu, která je v ruštině pro tento typ doplnku typická, srov. Примеры автор приводит интересные proti Примеры автор приводит сокращенными), zatímco z hlediska funkčně syntaktického jde nejspíš o predikát.

V základu všech tří uvedených vět leží zřejmě identická dvojice elementárních propozic, které můžeme zhruba znázornit takto:

(I 1) („autor“ + „uvádět“ + „příklady“)

(II 1) („příklady“ + „být zajímavý“)

Element „příklady“ je v obou propozicích referenčně identický. (Uvozovkami chceme vyjádřit, že dané lexémy jsou v propozicích abstrahovány od konkrétních forem.)

Jak již bylo řečeno, v průběhu generativního procesu uvedených vět se pod vlivem AC vždy jedna propozice rozvíjí (povyšuje) na hlavní predikaci, kdežto druhá se potlačuje a modifikuje a atributivně syntagma. To tedy znamená, že aktuální členění musí vstupovat do generativního procesu velmi „brzo“, rozhodně ještě před začátkem formování gramatické struktury. U vět (1a) a (1b) je jak „rozvinutí“, tak i „potlačení“ realizováno důsledně a plně se reflektuje v povrchové syntaktické struktuře: ve větě (1a) je propozice (I 1) plně rozvinuta v hlavní predikaci (její predikát se stává přísudkem dané věty) a propozice (II 1) je plně modifikována v atributivní determinaci, což se v povrchové struktuře projevuje tak, že slovo *zajímavé* je plně kongruováno se substantivem *příklady*, nemá sponu a stojí v pozici typické pro přívlastek (tj. v kontaktní propozici); u věty (1b) je tomu naopak, propozice (I 1) je jako predikace potlačena a modifikována na atributivní determinaci, což se v povrchové struktuře reflektuje tak, že propoziční element „uvádět“ se realizuje jako participium *uváděné*, které nemá sponu a stojí v pozici typické pro rozvíjený přívlastek, tj. v kontaktní postpozici; naproti tomu propozice (II 1) se rozvíjí do plné predikace, což se pak v povrchové struktuře projevuje především přítomností spony.

Vedle vět (1a) a (1b), kde jsou oba úkony, jak rozvinutí, tak i potlačení predikativního charakteru propozic pod vlivem AC, provedeny důsledně a plně se reflektují v povrchové syntaktické struktuře, máme v jazyce i případy typu (1c), kde jsou oba tyto úkony provedeny jen jakoby napůl: propozice (I 1) je sice formálně rozvinuta do úplné predikace, avšak jako tematická složka výpovědi není konstrukční přísudek uvádí pocíťován jako funkční predikát; naopak, propozice (II 1) není sice formálně rozvinuta do hlavní predikace, avšak komponent *zajímavé* není ani vyhraněným přívlastkem, což se v povrchové struktuře signalizuje pozicí, která je atypická pro přívlastek, avšak je typická pro jmenný přísudek, event. doplněk. Věta (1c) tedy tvoří jakýsi kompromis mezi větou (1a) a (1b) — z hlediska formálního se blíží k větě (1a), kdežto z hlediska funkčního se víceméně kryje s větou (1b). Komponent *zajímavé* ve větě (1c) má tedy hybridní charakter, je to člen stojící jakoby na půl cestě mezi přívlastkem a jmenným přísudkem.

Podobnou situaci jako u vět (1a)–(1c) pozorujeme i u vět s poněkud jinou povrchovou strukturou, např.

(2a) Předseda (téma) stručně shrnul diskusi (réma).

Председателят (тема) накратко обобщи дискусията (рема).

(2b) Předsedovo shrnutí diskuse (téma) bylo stručné (réma).

Обобщението на дискусията от председателя (тема) бе кратко (рема).

(2c) Předseda shrnul diskusi (téma) stručně (réma).

Председателят обобщи дискусията (тема) накратко (рема).

s předpokládanými elementárními propozicemi

(I 2) („předseda“ + „shrnutí“ + „diskuse“)

(II 2) („shrnutí“ + „být stručný“)

(propoziční elementy „shrnutí“ a „shrnutí“ jsou referenčně identické, vztahují se k témuž konkrétnímu ději),

či

- (3a) Bylo předneseno pět diskusních příspěvků (celá věta réma).
Бяха направени пет изказвания (цялото изречение рема).
(3b) Přednesených diskusních příspěvků (téma) bylo pět (réma).
Направените изказвания (тема) бяха пет (рема).
(3c) Diskusních příspěvků bylo předneseno (téma) pět (réma).
Изказвания бяха направени (тема) пет (рема). (буквално)

s předpokládanými elementárními propozicemi

(I 3) („X“ + „přednést“ + „diskusní příspěvky“)

(II 3) („diskusní příspěvky“ + „být pět“)

(element „diskusní příspěvky“ je v obou propozicích referenčně identický)
apod.

Ve větách (2a) a (3a) je pod vlivem AČ jako hlavní predikace rozvinuta propozice (I), a propozice (II) potlačena a transformována na svého druhu atributivní determinaci. V obou případech jde ovšem o atributy zvláštní, ve větě (2a) představuje komponent *stručně* atribut slovesa (běžně označovaný jako příslovecné určení způsobu), ve větě (3a), je komponent *pět* tzv. kvantitativním přívlastkem, který je ve slovanských jazycích kategorií nevyjasněnou a spornou (přesto se však domnívám, že charakter obou těchto komponentů je v zásadě atributivní). Ve větách (2b) a (3b) je naproti tomu propozice (I) jako predikace potlačena, zatímco propozice (II) se rozvíjí v hlavní predikaci (i když ovšem zase „kvantitativní přísudek“ v (3b) je kategorií do jisté míry spornou). Konečně věty (2c) a (3c) představují opět zvláštní kompromis mezi větami (2, 3a) a (2, 3b): z hlediska konstručně syntaktického jsou totožné s větami (2a) a (3a), kdežto z hlediska funkčně syntaktického a z hlediska aktuálního členění se v podstatě kryjí s větami (2b) a (3b).

